

КАТЭГОРЫЯ МЕНТАЛЬНАСЦІ Ё БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

З пытаннем вызначэння статусу ментальнасці як лінгвістычнай катэгорыі напрамую звязана праблема катэгарызацыі свету, якая з'яўляецца ў цяперашні час кардынальнай і перспектыўнай у кагнітыўнай лінгвістыцы. У значнай ступені гэты працэс выступае як кагнітыўны і ўяўляе сабой адну з асноўных функцый чалавечай свядомасці. Для даследавання ментальнасці як лінгвістычнай катэгорыі актуальная наступная кропка гледжання: «Канцэпт існуе не для самога слова, а для кожнага слоўнікавага значэння слова асобна, яго можна лічыць "алгебраічным" выразам значэння, так як ахапіць ва ўсёй складанасці значэнне чалавек не можа і па-свойму яго інтэрпрэтуе <...> канцэпт не непасрэдна ўзнікае з значэння слова, а з'яўляецца вынікам сутыкнення слоўнікавага значэння слова з народным і асабістым вопытам чалавека» [4, с. 281].

Ментальнасць як катэгорыя мовы і мыслення суадносіцца з катэгорыяй менталітэту, які лічыцца не толькі формай стацы свядомасці, але і сродкам спасціжэння з'яў. «Сучасны слоўнік замежных слоў» вызначае менталітэт як склад розуму, светаадчуванне, светаўспрыманне, псіхалогію. «The Concise Oxford Dictionary» прапануе наступнае вызначэнне менталітэту: «Здольнасць знаходзіцца ў розуме, быць у сваім розуме; (узровень) інтэлектуальных магчымасцяў; (у шырокім сэнсе) склад розуму, настрой, характар: "Mentality. The being mental or in or of the mind; (Degree of) intellectual power; (Loosely) mind, disposition, character"».

Сувязь ментальнасці і мовы выяўляецца і ў тым, што менталітэт можа быць прадстаўлена ў выглядзе карціны свету, якую мае асобны індывід, падзяляючы ўласцівыя калектыву, да якога ён належыць, каштоўнасці, прадстаўлення ўстаноўкі. Менталітэт вызначае «спосаб мыслення» індывіда, які, аднак, гэта ўздзеянне не ўсведамляе, а ўспрымае як дадзенасць. Калектыўныя ўстаноўкі і стэрэатыпы, якія ўплываюць на яго, прадастаўляюць яму магчымасць і права пазіцыянаваць сябе членам дадзенага грамадства або калектыву. Сацыёлагі прыраўноўваюць менталітэт да абсалютнай мадэлі паводзін, ідэальнага коду, прадстаўленаму ў выглядзе зададзенага набору устаноўак. У лінгвістыцы таксама заўважана сувязь менталітэту і мовы: чалавек разумеецца як «носьбіт пэўнай нацыянальнай ментальнасці і мовы, які ўдзельнічае ў сумеснай дзейнасці (і, што асабліва важна, у маўленчай дзейнасці) з іншымі прадстаўнікамі нацыянальнай супольнасці» [5, с. 113].

Кагнітыўны падыход да з'яў мовы і гаворкі дазваляе сцвярджаць, што слова выступае ў якасці базавай адзінкі карціны свету. Яшчэ ў XVII ст. у «Граматыцы агульнай і рацыянальнай» А. Арно і К. Лансло адлюстравалі тэндэнцыю да тлумачэння фактаў мовы як ментальна абумоўленых. У разрад слоў, якія адлюстроўваюць думкі (г.зн. прадметаў думкі), аўтары ўключалі

назоўнікі, займеннікі, прыметнікі, прыслоўі, часціцы і артыклі, а таксама і звычайную камбінаторыку, напрыклад, неўжыванне релятыўных займеннікаў пасля назоўнікаў без артыкля. Астатнія часціны мовы - дзеясловы, саюзы і выклічнікі - аўтары адносілі да разраду слоў, якія выказваюць спосаб думкі, так як яны прызначаны для абазначэння якой-небудзь сутнасці. За словам варта сукупнасць ведаў аб званым ім аб'екце, а значэнне слова дазваляе перакінуць свайго роду «масток» ад узроўню мовы на ўзровень свядомасці. Адно з наглядных рэалізацый гэтага – ментальныя слова (дзеясловы, назоўнікі, прыметнікі і да т.п.), якія выказваюць пэўныя ментальныя станы і працэсы.

Пад ментальнымі імёнамі даследчык разумее назоўнікі, якія адносяцца да ментальнага поля; большасць з іх звязаны семантычнымі карэляцыямі з прэдыкатамі ментальных дзеянняў станаў і здольнасцяў. Пры гэтым падкрэсліваецца першаснасць ментальных дзеясловаў: у большасці даследчыкаў не выклікае сумневу, што ментальныя імёны семантычна вытворныя ў адносінах да ментальных прэдыкатаў.

«Пад ментальнымі дзеясловамі разумеюцца дзеясловы разумовай (ментальнай) актыўнасці і ментальнага стану (пар.: беларуская: *ведаць*, *думаць*, *разважаць*, *ухваляць*, *меркаваць*, *вінаваціць*; англійская: *think* «*думаць*», *believe* «*верыць*», *comprehend* «*разумець*», *estimate* «*ацэньваць*», *know* «*ведаць*», *remember* «*памытаць*»). Ментальныя (англ. *mental* «разумовы, вырабляны ў розуме, разумовы») дзеясловы разглядаюцца ў межах канструкцый, г.зн. тыпавых сказаў, у складзе якіх яны выступаюць у якасці выказнікаў або кампанентаў складаных выказнікаў, напр. ў спалучэнні з мадальнымі дзеясловамі (пар.: Ты *павінен успомніць* адрас), безадносна да іх закладнога форме» [5, с. 5]. Даследчык называе такія ментальныя станы, як *вера*, *вінаватасць*, *адабрэнне*, *прабачэнне*, *варожасць*, *захапленне*, *павага*, *пагарда*, *уяўленне*, *імкненне*, *расчараванне*, *веданне*, *перакананне*, *памыць* [6]. Я.А. Красіна, абавіраючыся на ідэі Дж. Сарля, пералічвае наступныя ментальныя станы: *жаданне*, *намер*, *мэта*, *рашэнне* [3].

В.Г. Гака адзначае, што семантыка усіх лексічных адзінак, якія суадносяцца з паняццем «*думаць*», утворае семантычнае поле ментальнасці. Яно невыразна акрэслена, але мае досыць выразнае ядро, у якім у беларускай мове знаходзіцца дзеяслоў *думаць* і назоўнік *думка*, адпаведна ў англійскай мове *to think* і *thought*. У названых дзеясловаў слоўнікі вылучаюць наступныя значэнні: 1) *думаць*. *разважаць*; 2) *мець думкі*; 3) *меркаваць*, *лічыць*, *меркаваць*; 4) *меў намер*, *збірацца рабіць што-небудзь*, *задумаць*; 5) *уяўляць сабе*, *уяўляць*; 6) *падазраваць*; 7) *памытаць пра*; 8) *разлічваць*; 9) *клапаціцца* [2].

У класіфікацыю слоў, якія называюць ментальныя акты і стану чалавека, складзеную В.Г. Гакам, Е.П. Пліва ўносіць шэраг змяненняў. Даследчык лічыць, што ў яе можна ўключыць словы, звязаныя з парушэннем ментальнай дзейнасці, а таксама групу слоў, умоўна названую «разумовымі органамі» чалавека, метанімістычныя намінацыі частак цела, з якімі звязаны працэс мыслення - *розум*, *мозг*, *мудрасць*, *розум*, *развага*, *інтэлект*, *памыць*,

акрамя таго - катэгарыяльна-моўныя характарыстыкі слоў, звязаных з гэтай сферай: а) назоўнікі, якія завуць прадметныя аспекты чалавечай мэнталнасьці - *свядомасьць, розум, мудрасць, памяць, думка ідэя* і г.д., б) працэсуальныя аспекты мэнталнасьці - *думаць, меркаваць, думаць, лічыць, цяміць, забываць, узгадваць* і г.д.; в) якія характарызуюць чалавека (ці іншую жывуб істоту) мэнталныя параметры - *разумны, мудры, талковы, разумны, кемлівы* і г. д.

Цэнтральную частку мэнталнага поля ў беларускай і англійскай мовах прадстаўляюць наступныя абстрактныя назоўнікі, якія называюць асноўныя фазы і перадумовы разумовага працэсу:

думка / ідэя - *thought / idea*: аперацыя сінтэзу, звязаная з спараджэннем новых ведаў;

веданне - *knowledge*: база разумовай дзейнасці;

разважанне - *meditation / reflection*;

прычына - *cause / reason*;

следства - *consequence / effect / result*: аперацыя аналізу, звязаная з разуменнем;

мэта - *aim / end / object / purpose / goal*: імпульс, які прыводзіць у рух разумовыя механізмы.

Дзеясловы мэнталных станаў здольныя фармаваць асобную культуру. З. Вендлер, абаяраючыся на палажэнне аб тым, што ўсе сувязі ў тэксце фарміруюцца дзеясловамі, вылучае дзве групы:

а) дзеясловы, ня якія выводзяць за межы рэальнай культуры - *eat, push, kick*;

б) дзеясловы, якія могуць вывесці за межы рэальнай культуры - *dream, imagine, need, want, look for, plan*.

Апроч свайго грамада прызначэння, дзеясловы мэнталнага лексіка-семантычнага поля (*думаць, верыць, меркаваць* і т.п.) у мове культурных людзей прынята таксама выкарыстоўваць для паслаблення катэгарычнасці, надання ёй змякчэння, асцярожнасці. У найбольшай ступені гэта характэрна для англійскай маўленчай культуры, у якой асабліва распаўсюджаныя дзеясловы *believe, think, suppose*. Аднак іх ужыванне зніжае «ступень не толькі ўпэўненасці, але і ступень» пазнання свету «чалавекам», зніжае ступень адказнасці аўтара прамовы за прапанаваную інфармацыю [7].

Моўныя адзінкі, якія апісваюць разумовы працэс, адносяцца да абстрактнай лексікі, а гэта азначае, што яны павінны былі падвергнуцца другаснай катэгарызацыі ў мове, «абрасці» рэчавымі канатацыямі, спрашчаючымі разуменне адпаведных канцэптаў. Напрыклад, супастаўляльнае вывучэнне канцэпта *мудрасці* ў беларускай, англійскай і нямецкай мовах паказала, што пры вызначэнні гэтага паняцця агульнай з'яўляецца думка пра тое, што мудрасць - вышэйшае веданне, вышэйшая ступень розуму, прычым да розуму павінен далучыцца жыццёвы вопыт і ўменне спасцігаць сутнасць з'яў, з прычыны чаго чалавек як бы падымаецца над агульначалавечымі моцнымі жаданнямі.

Многія моўныя адзінкі са значэннем разумовага працэсу ў беларускай, англійскай і французскай мовах таксама выяўляюць падобныя вобразы, канатацыі. Паводле азначэння Ю.Д. Апресяна, канатацыі лексемы называюць «неістотныя, але ўстойлівыя прыкметы які выяўляецца ёю паняцці, якія ўвасабляюць прынятую ў дадзеным моўным калектыве ацэнку адпаведнага прадмета або факту рэчаіснасці; яны не ўваходзяць непасрэдна ў лексічнае значэнне слова і не з'яўляюцца следствамі або высновамі з яго» [1].

Так, напрыклад, у агульным канататыўным поле *вады*, *вадаёма*, *вадкасці* знаходзяцца англійскія *thought*, *idea*, *knowledge*, *meditation*, *cause*; рускія *думка*, *веданне*, *роздум*. Гэта дазваляе аўтарам даследаванняў казаць аб некаторай індаеўрапейскай універсальнасці ў моўных канатацыях ментальных працэсаў. Такім чынам, пры аналізе моўнага матэрыялу выяўлены ўніверсальны фрагмент кагнітыўнага спектру поля разумовага працэсу, што пацвярджае дадзеныя кагнітыўнай лінгвістыкі пра існаванне універсальных механізмаў і стратэгіі кагніцыі (В.З. Дзем'яноў), якія адлюстроўваюцца ў нормах моўнага прадстаўлення, якія аб'ектуюць гэтыя асаблівасці ўспрымання і асэнсавання і характарызуюць рысы менталітэту..

Разам з тым, акрамя універсальных, у дачыненні да канцэпту "думка" былі выяўлены і нацыянальна-спецыфічныя рысы.

Для слова *thought*, які прадстаўляе канцэпт "думка" ў англійскай мове, вылучаны наступныя вобразныя асацыяцыі: 1) вадкасць, вада, вадаём (*deep*, *swimming thought*; *to sink in thought*, *to be deep in thought*, *to fill in thought*); 2) прастора, разам з тым *думка* сама знаходзіцца ў прасторы (*the thought behind smth.*, *Central thought*, *beyond thought* etc.); 3) некаторы прадмет, аб'ект, якім можна валодаць, яго можна браць, аддаваць, збіраць і г.д. (*to collect one's thoughts*, *to compose one's thoughts*, *to keep thoughts* etc.); 4) выразна акрэсліваецца сувязь *думкі* з вобразам тэксту (вуснага ці пісьмовага); 5) *thought* выступае ў якасці жывога істоты, надзяляецца чалавечымі якасцямі характару: *lazy*, *idle thought*, *sure thought*, *mature thought*, *careful thought* etc. Верагодна, *thought* можа знаходзіцца ў двух станах: існаваць самастойна як знешні ў адносінах да чалавека суб'ект, і тады яна імкнецца падпарадкаваць сабе чалавека (у гэтым стане яна вельмі актыўная і нават агрэсіўная: *thought strikes*, *penetrates the mind*, *occupies the mind*); ці ж *thought* належыць чалавеку.

Вывучэнне спецыфікі рэпрэзентацыі разумовай дзейнасці ў мове, мае патрэбу ў працягу дэталёвых даследаванняў.

1. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю.Д.Апресян. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
2. Гак, В.Г. Пространство мысли (опыт систематизации ментального поля) / В.Г. Гак // Логический анализ языка: ментальные действия. -- М.: Наука, 1993. – С. 23–40.
3. Красина, Е.А. Иллокутивная сила и иллокутивная цель высказывания / Е.А. Красина // Язык и мышление: психологические и лингвистические аспекты. Мат-лы Всерос. науч. конф. -- М.; Пенза, 2001. – С.99-100.

4. Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к культуре текста: антология. -- М.: Наука, 1997. -- С. 278- 290.
5. Маслова, В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
6. Пименова, М.В. Семантико-синтаксический аспект ментальных глаголов (на материале русского и английского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 / М.В. Пименова; Кемеровский гос. ун-т. – Кемерово, 2001. – 22 с.
7. Семьехина, А.А. Глаголы ментальной деятельности в выражении уверенности и категоричности высказывания / А.А. Семьехина // Реальность, язык и сознание: Междунар. межвуз. сб. науч. тр. Вып. 3. – Тамбов, 2005. – С.415-417.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ